

SID

سرویس های ویژه

سرویس ترجمه تخصصی

کارگاه های آموزشی

بلاگ مرکز اطلاعات علمی

سامانه ویراستاری STES

فیلم های آموزشی

کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی

کارگاه آنلاین
بررسی مقابله ای متون (مقدماتی)

کارگاه آنلاین
پروپوزال نویسی و پایان نامه نویسی

کارگاه آنلاین آشنایی با پایگاه های اطلاعات علمی بین المللی و ترند های جستجو

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

بررسی آب به عنوان عنصر حیات در موقعیت مرکزی حیات در معماری ایران

جواد اقتداری نسب^۱

۱- دانشجوی کاردانی معماری، دانشگاه شهید چمران کرمان

استاد راهنما صالح ایلاقی حسینی

(meystann@gmail.com)

چکیده:

آب به عنوان یکی از عناصر طبیعی مهم از ابعاد گوناگون در حیات خانه های سنتی ایران می باشد همچنین واسطه ای است که فرآیندهای حیات در آن به وقوع می پیوندد. عنصر آب توانایی بی نظیر در برانگیختگی ذهن انسان دارد از نگاه معمارانه دیده میشود که همین عنصر حیات خود را در مرکز آن هم در حیات مرکزی جای می دهد و می توان گفت که حیات مرکزی یک ساختار معماری است که معمولاً در خانه های بزرگ استفاده میشود. در آن اجزای اصلی ساختمان به دور یک حیات مرکزی نظم می گیرند گاه اجزای فرعی ساختمان همچون راهروها ی خدماتی به دور حیات می گیرند. لذا در این مقاله سعی بر آن شده عنصر آب که در مرکز واقع شده و همه عناصر از آن الگومی گیرند.

کلمات کلیدی: آب، حیات، مرکزی، معماری ایران

۱- مقدمه:

ساخت خانه های سنتی با حیات های زیبا به دلایل گوناگونی همچون: نگرش کمی به مقوله مسکن، رویکرد سودگرایانه نسبت به زمین، عدم توجه به معنا و کیفیت فضایی، و غفلت از تأثیرگذاری محیط بر روان آدمی، مورد کم لطفی و بی توجهی قرار گرفته است. این در حالی است که باور داریم انسان جزئی از طبیعت است و ارتباط نزدیکی با طبیعت، باعث ادامه حیات و دوام زندگی اوست. و این ارتباط ارزشمند، در تعالیم دین اسلام نیز مورد تأکید قرار گرفته است. لذا در این پژوهش، هدف بازشناساندن نقش آب_ به عنوان یکی از عناصر طبیعی مهم- از ابعاد گوناگون، در حیات خانه های سنتی ایران می باشد. آب به عنوان یک عنصر طبیعی، نقش فوق العاده ای در حیات دارد. آب واسطه ای است که فرآیندهای حیات در آن به وقوع می پیوندد. آب توانایی بی نظیری در برانگیختن ذهن انسان دارد و همه انسان ها علاقه ای غریزی نسبت به آب دارند.

۲. آب:

آب ماده ای فراوان در کره زمین است. به شکل های مختلفی همچون دریا، باران، رودخانه و... دیده می شود. آب در چرخه خود، مرتباً از حالتی به حالت دیگر تبدیل می شود، اما از بین نمی رود. هرگونه حیات محتاج آب می باشد. انسان ها از آب آشامیدنی استفاده می کنند، یعنی آبی که کیفیت آن مناسب سوخت و ساز بدن باشد. بشر برای ساخت خانه، معبد و یا هر بنای دیگری از زمین شروع می کند و به سمت آسمان پیش می رود. از زمین به آسمان رسیدن، به معنای قدسی شدن و همنشین با خدایان بودن است. هر بنایی که بشر می سازد یادآور کوه نیز هست، که رابطی است میان زمین و آسمان. کوهی که جایگاه خدایان بوده و ناجی نسل بشر در اسطوره طوفان نوح. بشر برای ساخت اولین بناها و یا بهتر است بگوییم اولین خانه ها از در دسترس ترین مصالح بهره برد. از آب و خاک. دو عنصر مقدس از چهار عنصر اولیه باهم آمیخته شدند تا بعدها نیز آتش و هوا در کار داخل شوند. مسکن و معبد آدمی شکل بگیرد. بنابراین گزاف نیست اگر پیوند آدمی با معماری را، میراث کهن انسان با چهار عنصر اولیه طبیعت بدانیم. از این میان هرچند که نقش خاک پررنگ تر می نماید، اما وجود آب، همان عنصری که همواره به سویش بر می گردیم، مثل همیشه لطافت را در این هنر به ارمغان می آورد. اگر که خانه مکانی است برای پناه گرفتن و آرامش یافتن، تماس این خانه با آب همواره آرزوی امکان حیاتی تازه را به همراه خواهد داشت و تخیل

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

انسان را به شکلی ماورایی تسخیر می کند. از دیرباز نقش آب در معماری در اقلیم ها و فرهنگ های مختلف نمادی بارز داشته است.

"درک مفهوم آب در معماری یا همان معماری آب، به درک قوانین فیزیکی آب، احساسات ما در مقابل کنش و واکنش آب، و مهم تر از همه، نقش و تمثیل و ارتباط با زندگی انسان ها بستگی داد". وجود آب در معماری باعث می شود که انسان، علاوه بر ظرافت های بنا، طبیعت اطراف را ببیند. و با تحریک شدن قوای بینایی، شنوایی و لامسه اش آن را دقیقاً حس کند. و هنگامی که آب در نزدیکی ماست، معنای مکان را به ترکیب ها و تضادهایی که با طبیعت می سازد، بیش تر درک می کنیم. آب در گاهی از اوقات هیچ صدایی تولید نمی کند یا بسیار کم تولید می کند. به همین خاطر گاهی از نقش سکوت آب در معماری بهره برداری می شود و این موضوع برای آدمی یک نوع حس رهایی به ارمغان می آورد.

آب وقتی که با پوست تن مان تماس حاصل کند، صمیمی ترین تجربه شخصی را بین ما و خودشایجاد می کند. تماس با او همچنین می تواند روح مان را از قید و بندها آزاد سازد. اگر نظری به کشور خودمان بیندازیم متوجه می شویم که ایرانیان از دیر باز با زیبایی و حالت آرامش بخش آب آشنا بوده اند. ما در معماری آب گویی او را دعوت کرده ایم که در منزل ما باشد و خودنمایی کند و مشعوفمان سازد. از همان آغاز بنای کاخ ها و باغ های واقع در پاسارگاد، طرح چهار باغ ها بر اساس آب و نقش آن شکل گرفت. آب در باغ های ایرانی، همان گونه که در باغ فین کاشان و شازده ماهان و ایل گلی تبریز و... شاهدش هستیم، تنها به منظور آب رسانی باغ نیست، بلکه از حرکت و سکون و صدا و کف آن زیبایی آن ها دارد. کاخ چهلستون اصفهان و کاخ فتحلی شاه در چشمه علی دامغان از این گونه اند. چه کسی است که از انعکاس این کاخ ها در آب دچار حظ نشود، گویی در انعکاس، چیزی هست که قلب را تکان می دهد. این است که برای عظمت بخشیدن و دلپذیر نشان دادن بناهای مهم باید از انعکاس آن ها در آب استفاده می کنند. به طور مثال، "اگر آنگیر منعکس کننده ی تاج محل با چمن پوشیده می شد، بنای آن مقدار زیادی از بار جادویی خود را از دست می داد". در واقع "طراحان با به کارگیری خاصیت انعکاس، عمق و بی کرانگی سطوح وسیع آب، حریم شخصی افراد را وسعت داده، حس خفقان در مکان ها بسته را از آن ها دور می کنند". در خانه های ایرانی، مساجد، معابد و کاروانسراها همیشه نقش آب پررنگ بوده است. بسیاری از بناهای زادبومی که در اقلیم و جغرافیای ایران شکل گرفته اند در پیوند با آب و در نتیجه ضرورت آن بوده اند.

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

آب انبارها، یخچال ها، پایاب ها، پل ها، قنات ها، و بادگیر ها از این جمله اند. یک مثال قابل ذکر "پادیاو" است. ایرانیان به جایگاه هایی که برای شست و شو ساخته بودند، پادیاو می گفتند. پادیاو ایرانی، چنان که نمونه های متعدد آن در گوشه و کنار کشور، مثلا در تپه میل ورامین، نشان می دهد، چهار دیواری کوچکی بوده است که جوی آب یا برکه ای در میان و رختکن ها و تاق نماهایی در پیرامون داشته است. همین پادیاو با همه ویژگی هایش بعد از اسلام در پیش مساجد و زیارتگاه ها به نام وضوخانه، جای گرفت همین واژه "پادیاو" نخست به صورت پائیا و پاتیسو به زبان های آسیایی و ایتالیایی راه یافت و در فرانسوی و انگلیسی به پاسیو و پاتیو و پیشیو تبدیل شد.

سی و سه پل اصفهان .

از طرف دیگر شهرهایی همچون اصفهان و شوشتر نمونه بسیار متعالی از هم زیستی شهر و آب به عبارتی معماری آب هستند که موضوع حظ بصری و آرامش یافتن از آب در شکل گیری آنها نقش پررنگی داشته است. در ساخت تاسیسات آبی شوشتر مهم ترین هدف، آبیاری بوده، اما سازندگان آن توانسته اند به اهداف بزرگ دیگری چون اهداف معماری، صنعتی، بازرگانی، دفاعی و... نیز دست یابند. در واقع استفاده از آب در ساخت محیطی برای زندگی و براساس شرایط اقلیمی، با ایجاد شبکه های زیرزمینی در زیر شهر کهن شوشتر، موجب بروز یکی از هوشمندانه ترین اشکال معماری شهری-آبی گردیده است. در شهر اصفهان نیز، زاینده رود نقش مهمی در معماری شهر ایفا کرده است. پل های متعددی که بر روی این رودخانه بنا شده اند، نمونه زیبا و متعالی از معماری آب به شمار می روند که کارکردهایی علاوه بر کارکرد اصلی داشته اند. علاوه بر مواردی که ذکر شد، مثال های دیگری هم وجود دارند که نقش آب را در معماری شهر، بناهای درون شهری و برون شهری نشان می دهند. اما هدف ما تنها اشاره ای کوتاه به اهمیت این عنصر مقدس و حضور آن در معماری بود.

۳. حیات مرکزی

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

حیاط و سبزی موجود در آن، نشانه وجود حیاط و زندگی و آبادانی و رویش است. درخت همواره پناه دهنده انسان و پذیرای اوست و بی هیچ توقعی هر آنچه در خود دارد به انسان ارزانی می‌دارد، از این روست که انسان همواره درخت و سایه آن را ماواها در زیر سایه درخت سدر توصیف شده است که همانا بهشت نزد آن قرار داد. علاوه بر سایه درخت که موجب راحتی انسان بود، چتر نعمتی که بر سرمان می‌گشود فضایی را ایجاد می‌کند که نمی‌توان آن را در حیطه فضاهای عملکردی آورد بلکه نوعی فضای ادراکی است که با بینش مذهبی ما هم که رسیدن رزق و روزی را از آسمان می‌دانیم هم خوانی دارد. عناصر طبیعت در خانه ایرانی است که حیاط به عنوان عنصر اصلی معماری ایران شکل می‌گیرد و سازماندهی باقی فضاها براساس این عنصر حیات بخش است. سازماندهی فضاها نسبت به حیاط و تاثیر اقلیم منطقه بر معماری موجب شکل‌گیری دو نوع معماری در ایران شد: گونه برون‌گرا و درون‌گرا. حیاط در معماری درون‌گرا علاوه بر عملکردهای ارتباطی و انسجام دادن به فضاهای مختلف، فضای باز بیرون را به داخل آورده و اغلب فضاهای داخلی به آن باز می‌شوند و به این ترتیب خانه ارتباط بسیار کمی با بیرون خود دارد. این امور عملکردی و ارتباطی در خانه‌های برون‌گرا به عناصر مختلف دیگری واگذار می‌شود. نقش‌هایی که حیاط در معماری درون‌گرا ایفا می‌کند به ترتیب بر عهده فضای بیرون و راه پله است. به عبارتی فضای سبز و خرم و زیبایی در بیرون خانه وجود دارد به همین دلیل اغلب خانه‌ها با ایجاد فضای تابستان نشین امکان ارتباط درون و بیرون را میسر می‌کنند. به لحاظ تاریخی گونه‌های برون‌گرا مقدم بر نوع درون‌گرا هستند و این به دلیل انتخاب کوهستان به عنوان نقطه امن برای زندگی بوده است. حضور قدرتمند خورشید و تابش آن بر فراز فلات ایران فراوان‌ترین عنصر طبیعی است که در دسترس بوده در حالی که آب مهم‌ترین عامل حیات در دره‌ها و کوهپایه‌های احاطه‌کننده فلات ایران به ندرت جاری بوده است. حیات مرکزی به آسمان ختم می‌شود و در مرکز آن آب نشسته است.

تمامی حیاط‌های ایرانی شکل کامل مربع - مستطیل دارند. حیاط مرکزی در شرایط دشوار محیطی قلمرو امنی پدید آورده که متضمن بقا و آسایش کاربران آن است و درمیانش طبیعت محدود اما شادابی پدید آمده که آب نما، باغچه و درختان اجزای آن هستند. شاید بتوان شرایط محیطی را یکی از مولفه‌های تعیین‌کننده‌ای دانست که به مرور و براساس تجربه به اشکال پایدار ساختارهای فضا محور منجر شده است. در مجموعه‌های سنتی کاربرد و استفاده از منابع و انرژی‌های طبیعی یکی از اصول ساخت و سازمان فضایی آنهاست. خانه‌های قدیمی در بافت‌های کویری از نظر وضعیت استقرار نوعاً در جهت قبله قرار دارند. این جهت‌گیری از لحاظ اقلیمی شرایطی را به وجود آورده است تا فضاهای تابستانی و اتاق‌های زمستانی به طور منطقی پیرامون حیاط مرکزی قرار گیرند. حیاط مرکزی اصلی‌ترین فضای خانه‌های کویری است. حوض آب در وسط حیاط، که ابعاد آن به حداکثر می‌رسد، انرژی خورشید را در خود جای می‌دهد. به این ترتیب تامین هوای خنک و مطبوع برای هر واحد مسکونی با محفوظ کردن حیاط‌های عمیق و تنفس خانه‌های به هم فشرده از داخل این حیاط‌ها امکان پذیر شده است. حیاط‌ها که از همه طرف با فضاهای سرپوشیده محصور شده‌اند، همچون پیرامون حیاط مرکزی قرار گیرند. حیاط مرکزی اصلی‌ترین فضای خانه‌های کویری است.

حوض آب در وسط حیاط، که ابعاد آن به حداکثر می‌رسد، انرژی خورشید را در خود جای می‌دهد به این ترتیب تامین هوای خنک و مطبوع برای هر واحد مسکونی با محفوظ کردن حیاط‌های عمیق و تنفس خانه‌های به هم فشرده از داخل این

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

حیات ها امکان پذیر شده است. حیات ها که از همه طرف با فضاهای سرپوشیده محصور شده اند، همچون گودالی هوای خنک شب را در خود ته نشین کرده و در روز گرم مورد استفاده قرار می دهند. باغچه ها با درختان کم آب خواه، ضمن تامین سایه و ایفای نقش در تولید و زیبایی، فقر رطوبت محیط را جبران می کنند. به عبارتی همه عناصر متشکله خانه دست به دست هم می دهند تا اقلیمی کوچک و قابل زیست برای انسان فراهم کنند. با وجود حیات و تفاوت تابش در دو جبهه آن دمای بیشتر در جبهه شمالی سایه در بخش جنوبی، اختلاف فشاری ایجاد می شود که گردش هوا را در طول حیات ممکن می کند. جریان هوا با عبور از روی آب و برخورد با گیاهان مرطوب شده و گرد و غبار موجود در آن فروکش می کند و هوایی لطیف با رطوبت کافی و دمای کاهش یافته را حاصل می کند. همه این ها که حاصل حضور آب، آفتاب و باد در کنار هم است، اقلیمی کوچک در حیات ایجاد و آن را به وضعیتی پایدار نزدیک می کند.

۴ معماری ایران

۱.۴ معماری ایران

در ایران، اولین نمونه های هنر و معماری در منطقه "خراسان" شکل گرفت. در این منطقه شاهد شکل گیری اولین شیوه معماری ایران پس از اسلام هستیم. این شیوه که به "خراسانی" یا "شبهستانی" معروف گردید، در قرن اول هجری از ابتدای پذیرش دین مبین اسلام از سوی ایرانیان آغاز گردید و تا دوره "آل بویه" و "دبلمیان" قرن چهارم هجری ادامه پیدا کرد. در این شیوه، نقشه مساجد از صدر اسلام الهام گرفت و مساجد به صورت "شبهستانی" یا "چهل ستونی" بنا گشتند. قوس های به کار رفته در شیوه خراسانی به صورت "بیضی" و "تخم مرغی" است که از نمونه های پیشین آن میتوان به کاخ های ساسانی یعنی "فیروز آباد" و "طاق کسری" اشاره کرد. به طور کلی، معماری در شیوه بسیار ساده و خالی از هرگونه تکلف است و مصالحی که در این بناها به کار رفته ساده و ارزان قیمت می باشد. از مساجد این شیوه می توان به "مسجد جامع فهرج یزد"، "مسجد تاریخانه دامغان"، "مسجد جامع نائین"، "مسجد جامع تبریز" و "بنای اولیه مسجد جامع اصفهان" و "مقبره امیر اسماعیل سامانی" اشاره کرد.

در نیمه اول قرن پنجم هجری، با تأسیس سلسله سلجوقیان، درخشان ترین دوره هنر اسلامی در ایران آغاز گردید. در این دوره، شاهد اوج شیوه ای از معماری به نام "رازی" هستیم که از زمان سلسله "آل زیار" در شهر ری آغاز و تا حمله "مغولان" ادامه پیدا کرد. در این زمان برج های آرامگاهی، مناره ها، مساجد، مدارس و کاروانسراها و موارد متنوع بسیاری احداث شدند. در این دوره تعداد برج مقبره ها و میل مناره ها از تعداد مساجد بیشتر شده. طرح های دایره، ۸ گوش، ۶ گوش، ۴ گوش، مربع، مربع مستطیل در بناهای این دوره مورد استفاده قرار گرفت. میل های راهنما، تبدیل مساجد شبهستانی به بناهای "چهار ایوانی" در این دوره صورت گرفت. گنبد ها نیز در انواع شکل های گوناگون در این دوره ساخته شدند، مانند گنبد های "گسته نار" "گسته رک" "گنبد قابوس" "گنبد خاگی" و انواع گنبد های "دوپوسته پیوسته". در این شیوه بود که معماران از انواع "نقوش شکسته" و "گره سازی" با آجر و کاشی استفاده کردند. در این شیوه ساختمان از بنیاد و پای بست با "مصالح مرغوب" احداث میشد و خشت های پخته ی کوچک و بزرگ و نازک بستر نما را می راست. در شیوه ی رازی قوس های جناغی در طاقها و طاقها عمومیت پیدا می کند. مساجد معروفی چون "مسجد برسیان" در نزدیکی اصفهان، "مسجد جامع اردستان"، "مسجد جامع کبیر قزوین" و "مسجد جامع اصفهان" که بر روی شالوده های دوران "آل بویه" بنا گردید، از نمونه های این شیوه به شمار می روند. در اوایل قرن هفتم هجری، با هجوم مغولان، بسیاری از کشورهای اسلامی از جمله ایران به ویرانی کشیده شدند، اما چندی نگذشت که با تأسیس سلسله ایلخانیان، مغولان فرهنگ و سنت های کشورهای شکست خورده را پذیرفتند و یکی از حامیان هنر و هنرمندان اسلامی شدند. در این دوره، شیوه ای به نام "آذری" رواج یافت که تا دوره "صفویه" ادامه پیدا کرد و شهرهایی چون "تبریز"، "بغداد"، "سلطانیه" و "اصفهان" مراکز هنر و هنرمندان گشتند و بناهای مذهبی و غیرمذهبی متعددی در این شهرها ایجاد شدند. در اواسط قرن هشتم هجری، با حمله تیمور، بار دیگر شهرهای ایران به ویرانی کشیده شد؛ اما این بار نیز هنر ایران تیموریان را نیز مغلوب کرد به طوری که شهرهای "سمرقند" و "بخارا" مراکز هنری ایران شدند و شیوه آذری که از

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

دوره مغول رواج یافته بود، به کار خود ادامه داد. در این دوره، ابداعی در زمینه تزئینات معماری یعنی "کاشی معرق" به وقوع پیوست. از بناهای معروف دوران ایلخانی و تیموری، می توان به "مسجد گوهرشاد"، "مسجد جامع ورامین"، "قسمت اعظم بناهای حرم مطهر حضرت رضا(ع)"، "مسجد کبود تبریز"، "مسجد جامع یزد"، و... اشاره کرد.

با روی کار آمدن صفویان در اوایل قرن دهم هـ.ق، شهرهایی چون "تبریز"، "قزوین" و "اصفهان" به مراکز هنری ایران تبدیل شدند. در این دوره، شاهد اوج هنر معماری ایران می باشیم که توسط پادشاهان مقتدر و هنردوست آن دوره یعنی "شاه تهماسب" و "شاه عباس اول" به وجود آمد. در این دوران البته، اندکی قبل از دوره صفوی یعنی از زمان قراقویونلوها، شیوه ای دیگر در معماری ایران به وجود آمد که به "شیوه اصفهانی" معروف گردید. در دوران نخست شیوه اصفهانی یعنی دوران صفویه شاهکارهای هنر معماری و هنر های تزئینی پای می گیرد و کیفیت اصل، شفاف و غنی رنگهای درخشان در کاشیها بسیار دلپذیر می شود. کیفیت مصالح به کار رفته بویژه در معماری پایتخت، هنوز مرغوب و مقاوم است. در این شیوه، نقشه ها و طرحهای ساختمانی رو به سادگی نهاد و استفاده از کاشی های خشتی و هفت رنگ به جای کاشی معرق رواج یافت. میدان بزرگ مرکزی اصفهان که نقش جهان نامدار، شاهکار معماری ایران و جهان در این دوره است. این میدان علاوه بر بناهای زیبایی که در اطراف آن ساخته شده محل سان، رژه و نمایش های گوناگون در اعیاد و روزهای ویژه بوده است. مساجدی چون "شیخ لطف ا... و "مسجد امام" در اصفهان، از شگفتی های معماری این دوران به شمار می آیند. در دوران زند و افشار، بتدریج شاهد افول معماری ایرانی می باشیم، به طوری که این رکود و افول در دوره قاجار به اوج خود می رسد. با وجود این رکود، باز هم شاهد ایجاد بناهایی چون "مسجد امام تهران"، "مسجد و مدرسه شهید مطهری (سپهسالار)" و "مسجد و مدرسه آقابزرگ" در کاشان و... می باشیم.

از میان انواع هنر معماری در ایران، معماری مذهبی از جایگاه خاصی برخوردار است. البته، سابقه این نوع معماری به دوران قبل از اسلام به ویژه دوران ساسانیان می رسد. با گسترش دین اسلام در کشورهای مختلف از جمله ایران، معماری مذهبی در اسلام از جایگاه خاصی برخوردار گشت، البته عواملی چون "تأکید بزرگان دین"، "کارکرد گسترده" و "پدیده وقف" در گسترش و توجه ویژه معماران به مسجد" بی تأثیر نبوده است. بدین ترتیب، مسجد در ایران عالی ترین نوع بنای اسلامی و به عقیده صاحب نظران "کلید معماری" به شمار می آید.

معماری ایرانی

ایران در طول تاریخ به وجود آمدنش توسط قوم آریا فرهنگ معماری خاص خود را به جهان ارائه داده است. ایران سرزمینی است با وسعت زیاد و به علت همین وسعت جغرافیایی و وجود ناحیه های متعدد دارای تنوع معماری زیادی می باشد اگر خوب دقت کنیم خواهیم فهمید که حتی در یک منطقه جغرافیایی خاص نیز با تنوع در شیوه ساخت مسکن روبه رو هستیم. ما برای بررسی و شناخت نگرش معماری ایرانی و به طور کلی معماری هر نقطه ای از جهان ابتدا به یک تقسیم بندی مناسب نیاز داریم شاید. در درجه ی اول دو عامل مکان و زمان نظر ما را به خود جلب می کند (در چه مکانی و در چه زمانی)، این انتخاب را می توان کمی عجولانه تلقی کرد چرا که دو عامل ذکر شده را نمی توان به عنوان اساس تقسیم بندی به کار گرفت. همانطور که گفتیم در سرزمینی که در یک زمان و در یک مکان شاهد تفاوت در شیوه ی معماری مسکن بوده ایم نمی توان این دو عامل را به عنوان تنها مولفه ها انتخاب نمود پس ناگزیر به قرار دادن مولفه ی سوم در این معادله هستیم تا با بهره گیری از آن بتوانیم به یک تقسیم بندی ایدال دست یابیم انتخاب گونه شناسی درونگرا و برونگرا با توجه به این موضوع صورت گرفته است. لفظ درونگرا و برونگرا در چند کلمه بدین صورت بیان می شود که در خلق طرح بنا و اجرای آن الویت را با فضای داخلی در نظر گرفته اند یا فضای بیرونی (در به کار بردن عناصری نظیر تزئینات، عوامل بصری و... معماری ایرانی و معماری اسلامی توجه بر درونگرایی مسکن دارد. این انتخاب و گرایش در معماری ایرانی (اسلامی) ریشه در اعتقادات ایرانیان (که اکثریت مسلمان هستند) دارد. ایرانیان خواستار فضایی آرام برای خانواده ی خود به دور از هیاهو و مزاحمت دیگران هستند.

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

۲.۴ اصول معماری ایرانی

هنر و معماری ایران دارای چند اصل است که به خوبی در نمونه های این هنر نمایان است. این اصول عبارت اند از: مردم واری، پرهیز از بیهودگی، نیارش، خود بسندگی و درونگرایی.

۲-۴-۱ مردم واری: به معنی رعایت تناسب میان ساختمان با اندام های انسان برای مثال در و پنجره، تاقچه و پستویی که برای انبار رختخواب بکار می رفته همگی اندازه های مناسب داشتند.

۲-۴-۲ پرهیز از بیهودگی: در معماری ایران از کار بیهوده و اسراف در ساختمان سازی پرهیز می کردند. در واقع تمام نگارگری ها در ساختمان با دلیل انجام می شده است؛ برای مثال اگر در آرسی و پنجره با چوب و یا گچ و شیشه های رنگین گره سازی می کردند برای این است که در برابر آفتاب تند و گاهی سوزان، پناهی باشد تا چشم را نیازارد.

۲-۴-۳ نیارش: نقش ایستایی، فن ساختمان و ساختمایه (مصالح) شناسی گفته می شود.

۲-۴-۴ خود بسندگی: معماران ایرانی تلاش می کردند مصالح مورد نیاز خود را از نزدیک ترین جاها بدست آورند؛ به این دلیل که کار ساخت با شتاب بیشتری انجام می شده و ساختمان با طبیعت سازگارتر می شده است. ۲-۴-۵ درونگرایی: معمولا در سامان دهی فضاهای ساختمان باور های مردم، بسیار کار ساز بوده است. یکی از باورهای مردم ایران ارزش نهادن به زندگی شخصی و حرمت که این امر در معماری ایران را درونگرا ساخته است.

۳. سبک شناسی معماری ایران

معماری ایران به ۶ سبک، پارسی، پارتی، خراسانی، رازی، آذری و اصفهانی تقسیم می شود که در هر دوره اصول معماری با شکل و ظاهری متفاوت بکار رفته است.

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

سبک معماری پارسی .

۳-۱- سبک پارسی

شیوه پارسی، نخستین شیوه ی معماری که از دوره ی هخامنشیان تا حمله ی اسکندر به ایران، یعنی سده ششم پیش از میلاد تا سده ی چهارم در برمی گیرد و نام آن از قوم پارس برگرفته شده است. البته پیش از دوره پارسی نیز مورد بررسی محققین تاریخ معماری قرار گرفته است که قبل از ورود آریایی ها می باشد و از بناهای به جا مانده ی دوره پیش از پارسی چون تپه زاغه، تپه سلیک و زیگورات چغازنبیل، است. بعد از آن تمدن ماد در هگمتانه و سپس با ورود آریاییها دوره پارسی شروع می شود که از نظر استاد پیرنیا ویژگی های زیر را دارد:

ویژگی معماری پارسی:

_ ساختمان سازی بر روی سکو

_ درون گرایی (به ویژه در تخت جمشید و شوش)

_ ارتباط دادن فضاهای فرعی (همچون آشپزخانه) با راههای پنهانی به ساختمان اصلی

_ پی سازی با سنگ لاشه

_ نماسازی بیرونی با سنگ تراش و نماسازی درونی با کاشی لعابدار

_ بهره گیری از پایه ستون و سرستون (آرایش سرستون با جزییات)

بنا های به جای مانده از سبک پارسی: پاسارگاد، آرمگاه کوروش، کاخ شوش، تخت جمشید و آرامگاه های نقش رستم

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

2-3- سبک پارتی

شیوه پارتی، پس از حمله اسکندر به ایران پدیدار شد و در دوره اشکانی، ساسانی، صدر اسلام و در برخی جاها حتی بعد اسلام تا سده ی سوم و چهارم هجری دنبال شده است؛ از نظر استاد پیرنیا ویژگی های زیر مختص سبک پارتی است:

ویژگی معماری پارتی:

_ گوناگونی در طرح ها و بهره گیری از فضاهای مختلف

_ جفت سازی در نیایشگاهها و کاخ های پذیرایی

_ پادجفت سازی در کاخ های مسکونی و خانه ها

_ درونگرایی با بهره گیری از میانسرا (حیاط)

_ شکوه و عظمت دادن به ساختمان با بلند ساختن آنها

_ بهره گیری از سقف های خمیده و گنبدی

_ پی سازی با سنگ لاشه

_ گوشه سازی چوبی

_ گچ بری با خطوط شکسته و خمیده

_ بهره گیری از کنگره و کوردرها (نمای از پنجره) در نمای ساختمان

بناهای به جای مانده از سبک پارتی: نیایشگاه آناهیتا در کنگاور، کاخ الحضر، مجموعه نسا، کاخ آشور، کوه خواجه، بازه هور، آتشکده فیروز آباد، تاق کسری، بیشابور، کاخ سروستان، کاخ قصر شیرین

3-3 سبک خراسانی

از شش شیوه معماری ایران، دو شیوه پارسی و پارتی از پیش از اسلام و چهار شیوه خراسانی، رازی، آذری و اصفهانی بعد از اسلام هستند. شیوه خراسانی، در سده نخست هجری شروع و تا سده چهارم هجری ادامه یافت. آنچه درباره فرهنگ این زمان پیداست، این است که دگرگونی های فرهنگی، بیشتر در خراسان رخ می دهد و از آنجا به شهرهای چون دامغان و یزد ... رسیده است که ویژگی ها معماری آن از دیدگاه استاد پیرنیا موارد زیر است:

ویژگی معماری خراسانی:

_ الگو گرفتن از باورهای اسلامی بنابراین ساختمانها مردم وارتر شدند

_ از لحاظ فن ساختمان سازی یا همان نیارش، معماری شیوه خراسانی با شیوه پارتی تفاوتی نکرد.

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

__ ساختمایه و یا همان مصالح بوم آورد بوده است، یعنی آن را از خود محل ساخت، بدست می آوردند؛ برای نمونه مسجد جامع فهرج، دیواره های چینه ای از گِل فهرج و ستون ها از خشت است.

__ یکی از نمونه های ساختمان سازی که در شیوه خراسانی پدیدار شد و در معماری ایران همواره جایگاه ارجمندی داشته و دارد، مسجد است.

بناهای بجای مانده از سبک خراسانی: مسجد مدینه، مسجد جامع فهرج، تاربخانه دامغان، مسجد جامع اصفهان، مسجد جامع اردستان، مسجد جامع نایین، مسجد جامع نیریز

معماری سبک رازی.

3-4 سبک رازی

شیوه رازی، چهارمین شیوه معماری ایران است که از زمان آل زیار شروع و در زمان آل بویه، سلجوقی، اتابکان و خوارزمشاهیان ادامه پیدا می کند؛ در این سبک همه ویژگی های خوب شیوه های پیشین را به بهترین گونه دارا است؛ در واقع در این سبک نغز کاری سبک پارسی، شکوه سبک پارتی و ریزه کاری شیوه خراسانی باهم پدیدار می شود. آغاز سبک رازی گرچه از شمال ایران بوده اما در شهر ری پا گرفته و بهترین ساختمان ها در آن ساخته شده اند اما متأسفانه در پی غارت محمود غزنوی از میان رفته اند.

3-4-1 ویژگی معماری رازی:

__ در شیوه رازی ساختمان های با کارکرد های گوناگون پدید آمدند، مانند آرامگاههای برجی.

__ در این شیوه برخی مسجدهای داری شبستان ستوندار، به چهار ایوانی تبدیل شد. (ایوان یکی از فضاهای بود که پیش از

اسلام در معماری ایران ساخته شده بود و در این دوره مجدد بکار گرفته شد)

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

- __ ساخت تاق و گنبد بسیار پیشرفت می کند.
- __ گونه های نگاره با خطوط شکسته و مستقیم که بیشتر با آجر کار شده است، در این دوره یافت می شود.
- __ گونه گچ بری در شیوه رازی با نغزکاری بسیار بکار رفته است.
- بناهای بجای مانده از سبک رازی: مقبره امیر اسماعیل سامانی، گنبد قابوس، برج های خرقان، مسجد جامع اصفهان، رباط شرف، مسجد جامع زواره، مسجد جامع اردستان، گنبد سرخه مراغه

سبک معماری آذری.

۴-۳-۲- سبک آذری

شیوه آذری دارای دو دوره است، دوره نخست از زمان هولاکو و پایتخت شدن مراغه و دوره دوم آن از زمان تیمور و پایتختی سمرقند آغاز می شود. در آن زمان نیاز به ساخت و ساختمان های گوناگون بود که باید هرچه زودتر آماده می شدند. از همین رو در روند ساختمان سازی شتاب گرفتند، پس به بهره گیری از عناصر یکسان روی آوردند (مانند کاربندی در سازه).

ویژگی معماری آذری:

- __ بهره گیری بیشتر از هندسه در طراحی معماری
- __ ساختمان هایی با اندازه های بسیار بزرگ ساخته شد که در شیوه پیشین مانند نداشت، همچون گنبد سلطانیه
- __ در شیوه رازی، آجرکاری نما همراه با سفت کاری انجام می شد اما در شیوه آذری، نخست ساختمان با خشت یا آجر و سنگ بدون نما سفت کاری، سپس نماسازی به آن افزوده می شده است. (در واقع نماسازی از خود بنا جدا بوده است)
- __ کم کم از کاربرد آجر کاسته و جای آن را کاشی (سفال لعابدار) گرفت.
- __ بکار گرفتن از کاشی تراش یا مُعرق و کاشی هفت رنگ

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

بناهای بجای مانده از سبک آذری: مقبره سلطانیه، مسجد علیشاه تبریز، مسجد جامع ورامین، مسجد جامع یزد، خانقاه شیخ عبدالصمد نطنز، مسجد گوهر شاد، مسجد غیاثیه خرگرد، مسجد میرچخماق، مسجد بی بی خانم سمرقند، گور امیر سمرقند، مسجد کبود تبریز

سبک معماری اصفهانی .

۳-۴-۳ سبک اصفهانی

معماری بومی آذربایجان پدید آورنده ی سه شیوه، رازی، آذری و اصفهانی بوده است؛ پس خاستگاه این شیوه شهر اصفهان نبوده ولی در آنجا رشد و بهترین ساختمان ها در آنجا رشد کرده است. از دیدگاه استاد پیرنیا شیوه ی اصفهانی آخرین معماری شیوه معماری ایران است که در نوشته های غربی به شیوه صفوی، افشاری و زند... قاجار نامیده شده اند. در نهایت استاد پیرنیا ویژگی های این سبک را چنین بررسی می نماید:

ویژگی معماری اصفهانی:

- _ ساده شدن طرح ها در بیشتر ساختمان ها، فضاها یا چهار پهلو هستند (مربع) یا مستطیل.
- _ در شیوه آذری با بکارگیری یک هندسه قوی، طرح های پیچیده ای ساخته شدند اما در شیوه اصفهانی، هندسه ساده و شکل و خط های شکسته بیشتر بکار رفت.
- _ پیش آمدگی و پس رفتگی در ساختمان کمتر شده، ولی از این شیوه به بعد ساخت گوشه های پخ در ساختمان رایج تر شد.
- _ سادگی طرح در بناها هم آشکار می شود.
- _ کیفیت ساختمان سازی اُفت می کند.

پنجمین کنفرانس ملی شهرسازی، معماری، عمران و محیط زیست

بناهای بجای مانده از سبک اصفهانی: مسجد امام اصفهان، مسجد شیخ لطف الله، مدرسه خان شیراز، مجموعه گنجعلی خان، مسجد حکیم، چهلستون، هشت بهشت، مدرسه چهار باغ اصفهان، مدرسه امام سلطانی، مدرسه آقا بزرگ کاشان.

۵. نتیجه گیری:

درونگرایی بر داشت مختلفی داشته باشیم. این واژه پیش از آنکه نوع نگرش در معماری باشد آشکار کننده ی دیدگاه اخلاقی و عرفانی هر اقلیمی می باشد. تودار بودن گرایش به حالات درونی و پرهیز از نشان دادن آن حالات به صورت تظاهر، بعضی از این مفاهیم می باشد. در بحث معمارانه ی این واژه نپرداختن به ظاهر و در عوض کار بر درون معنا دارد. تا آنجا که در کلیت معماری ایرانی می توان خانه ها از نظر نما ی بیرونی ساده و بی آرایش بوده و در عوض در درون عظمت و شگوه چشم نواز دارد. سازماندهی فضا ها نسبت به حیات و تاثیر اقلیم منطقه بر معماری موجب شکل گیری دونوع معماری در ایران شده. گونه ی بیرون گرا و برون گرا. آب در معماری درون گرا علاوه بر عملکردهای ارتباطی و انسجام دادن به فضاهای مختلف فضاهای باز به بیرون را به داخل آورده اغلب فضاهای داخلی به آن باز میشوند و این ترتیب خانه ها ارتباط کمی با بیرون دارند و تمامی حیاط های ایرانی شکل کاملا مربع و مستطیل دارند. حیات مرکزی در دشوار محیطی و قلم روانی پدید آورده که متضمن بقا و آسایش کاربران است و در میانش طبیعت محدود اما شادابی پدید آمده که آب نما و یاغچه و درختان اجزای آن هستند و حیاط مرکزی اصلی ترین فضای خانه های کویری است حوض آب در وسط حیاط که ابعاد آن به حداکثر میرسد انرژی خورشید رو در خود جای می دهد به این ترتیب تامین هوای خنک و مطبوع برای هر واحد مسکونی با محفوظ کردن حیاط های عمیق و تنفس خانه های به هم فشرده از داخل این حیاط ها امکان پذیرش شده است حیاط ها که از همه طرف با فضاهای سرپوشیده محصور شده اند حیاط مرکزی به آسمان ختم می شود و در مرکزیت آب نشسته است وجود آب در معماری باعث میشود که انسان علاوه بر ظرافت های بنا طبیعت اطراف را هم ببیند.

منابع:

- هنر آلاین.
- دوائرالمعارف معماری و شهر ساری. سیدابوالقاسم سیدصدر. چاپ اول چاپخانه مروی.
- کتاب سبک شناسی معماری ایران. تالیف: دکتر محمد کریم پیرنیا. تدوین: دکتر غلامحسین معماریان

SID

سرویس های ویژه

سرویس ترجمه تخصصی

کارگاه های آموزشی

بلاگ مرکز اطلاعات علمی

سامانه ویراستاری STES

فیلم های آموزشی

کارگاه های آموزشی مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی

توجه: بررسی مقاله ای متون (مقدماتی)

کارگاه آنلاین
بررسی مقابله ای متون (مقدماتی)

PROPOSAL
پروپوزال

توجه: پروپوزال نویسی و پایان نامه نویسی

کارگاه آنلاین
پروپوزال نویسی و پایان نامه نویسی

ISI
Scopus

توجه: آشنایی با پایگاه های اطلاعات علمی بین المللی و ترند های جستجو

کارگاه آنلاین آشنایی با پایگاه های اطلاعات علمی بین المللی و ترند های جستجو